

ЄДНІСТЬ ТИПОВОГО ТА ІНДИВІДУАЛЬНОГО ЯК АТРИБУТА ОСОБИСТОСТІ

Москаленко В.В. Єдність типового та індивідуального як атрибуту особистості. В статті аналізується принцип єдності типізації та індивідуалізації в теорії особистості через розкриття змісту категорій «індивідуальність» і «соціальний тип» людини. Соціальний тип людини визначено як однаковість у членів спільноти властивостей особистості, які потрібні для організації життєдіяльності цієї спільноти. Індивідуальність особистості розглядається як форма здійснення її соціального розвитку, як своєрідне (особливе) виявлення «загальності» людського. Показано, що індивідуальність – це не лише риса, якість, характеристика, що існує поряд з особистістю, а сама особистість, яка є дзеркалом світу. Індивідуальне життя людини вміщує в собі життя роду у згорнутій формі, в результаті чого відбуваються зміни особистості як індивідуальності. Водночас індивідуальне (одичне) як елемент будь-якої системи (загальне), вміщуючи в собі всі складові системи загального (типового), не тільки змінюється, але й завдяки конструюванню особливих зв'язків із іншими елементами системи, детермінує зміну всієї системи (соціально-типового). Так завдяки єдності типізації та індивідуалізації формується особистість.

Ключові слова: особистість, індивідуальність, соціальний тип особистості, принцип єдності типізації та індивідуалізації особистості, атрибут особистості, суперечність соціального та індивідуального, система форм культури,

Москаленко В.В. Единство типического и индивидуального как атрибут личности. В статье анализируется принцип единства типизации и индивидуализации в теории личности через раскрытие содержания категорий «индивидуальность» и «социальный тип» человека. Социальный тип человека определяется как одинаковость у членов сообщества свойств личности, которые необходимы для организации жизнедеятельности этого сообщества. Индивидуальность личности рассматривается как форма осуществления её развития, как своеобразное (особенное) выявление «всеобщности» человеческого. Показано, что индивидуальность – это не только черта, свойство, характеристика, которая существует рядом с личностью, а сама личность, которая является зеркалом мира. Индивидуальная жизнь человека содержит жизнь рода в свернутой форме, что влияет на изменения личности как индивидуальности. В то же время индивидуальное (единичное) как элемент какой-либо системы (общего), содержащее в себе все её составляющие, не только само изменяется, но и благодаря конструированию особенных связей с другими элементами системы, детерминирует изменение всей системы (социально-типического). Так в результате единства типизации и индивидуализации формируется личность.

Ключевые слова: личность, индивидуальность, социальный тип личности, принцип единства типизации и индивидуализации личности, атрибут личности, противоречивость социального и индивидуального, система форм культуры.

Постановка проблеми. Проблема становлення і розвитку особистості як процес набуття особистістю властивостей, необхідних їй не тільки для власної життєдіяльності, але й для існування світу людини, завжди була актуальною як в соціальному, так і в

науковому плані. Характерним для процесу становлення особистості є дві тенденції: типізація та індивідуалізація, які існують в єдності. Хоча цій проблемі присвячено багато наукових робіт, тим не менш її дослідження залишається актуальним, що пов'язано з тим, що логіка розвитку наукових знань потребує постійного уточнення змісту основних понять, які виступають інструментом дослідження реальності, що постійно змінюється, та засобом побудови основних принципів нових парадигм в науці. Зокрема, актуальність дослідження принципу єдності типового та індивідуального як атрибуту особистості зумовлена зміною традиційної, класичної парадигми у дослідженні особистості на неklasичну. З точки зору класичної парадигми типове як зовнішнє, а індивідуальне як внутрішнє у особистості існують окремо. В психологічних дослідженнях ще й досі існує доволі стійкий стереотип у твердженнях, що соціальні впливи на особистість як зовнішні чинники, перетворюються на її внутрішні умови, які разом з біологічними задатками творять її унікальність. Проблема перетворення загального в індивідуальне і навпаки вирішується зі позицій неklasичної методології, виходячи з якої індивідуальне і типове існують в єдності як невід'ємний атрибут особистості.

Аналіз останніх публікацій. У трактовці проблеми соціального і індивідуального в історії сучасної науки чітко виявилися дві протилежні тенденції. Одна, що була пов'язана з марксизмом, абсолютизувала соціальне. Друга, що бере початок від С. К'єркегора, знайшла своє відображення в екзистенційному напрямку, в якому абсолютизується індивідуалізація, яка розглядається як самоздійснення ізольованого індивіда, що відкриває себе у власній самосвідомості і бачить вирішення проблеми індивідуальності людини у реконструкції її внутрішнього світу. У вітчизняній психології проблема індивідуального і загально - типового розглядається науковцями здебільш з позицій культурно-діяльнісного підходу, в якому вихідні позиції розуміння цієї проблеми полягають в детермінації розвитку особистості перш за все предметною діяльністю людини.

Через діяльність індивідів, що перетворюють умови свого життя і створюють для себе нові можливості, розвивається і сутність людини, збагачується "людський рід". Таким чином, суспільне і індивідуальне – це дві сторони людського буття.

Формулювання мети і завдань статті. *Мета статті:* проаналізувати єдність індивідуального і типового як атрибута особистості.

Завдання:

1. Визначити психологічні особливості соціальної типізації особистості.
2. Здійснити аналіз індивідуальності особистості як її невід'ємної сторони.
3. Проаналізувати взаємозв'язок соціального і індивідуального в людині.

Виклад результатів дослідження. В теорії особистості поряд з поняттям «особистість» вживаються поняття "індивід" та "індивідуальність". За своїм обсягом вони співпадають, бо означають одну і ту саму істоту, тобто людину. Поняття "індивід" підкреслює, що мова йде про одиницю, яка належить певному цілому (в даному випадку – людському роду). В понятті "особистість" підкреслюється наявність у людини рис, що детермінуються належністю її до людського суспільства. Оскільки немає суспільства взагалі, а є конкретно-історична його форма, то і соціальні властивості, які необхідні для існування людини у суспільстві, теж мають конкретно-історичне виявлення. Тому особистість характеризується не абстрактними соціальними якостями, а тими конкретними соціальними якостями, які зумовлені соціальним простором, що

визначається особливостями певного історичного часу. Для означення властивостей особистості, які є однаковими у всіх членів спільноти, в якій відбувається життєдіяльність людини, вживається поняття «тип особистості». Ця однаковість особистісних рис потрібна для організації життєдіяльності спільноти. Жодна спільнота не змогла б існувати, якби її члени не засвоїли в процесі спілкування загальних для неї властивостей, які потрібні індивідам для взаємодії. Через механізм взаємодії члени спільноти набувають соціальності, тобто загальних, типових властивостей. Це не означає, що теорія особистості ігнорує індивідуальні особливості особистості. Індивідуальність особистості розглядається в теорії особистості як своєрідне (особливе) виявлення типового (загального) у людини. Поняття «індивідуальність» означає те, що соціальні, загальні для людей риси, виявляються у кожного індивіда у своєрідній, унікальній формі. Типізація та індивідуалізація в процесі становлення та розвитку особистості відбуваються в єдності.

Соціальна типізація як закономірність існування особистості. Поняття «соціальний тип» особистості, яке традиційно пов'язується з соціальною регуляцією людської діяльності, є ключовим для розуміння суспільних процесів а також широкого різноманіття індивідів та їх відмінностей. Значення цієї категорії як інструменту дослідження у фундаментальних психологічних теоріях підкреслював ще К.Юнг [7]. Коли мова йде про соціальний тип особистості, то це означає, що в людині віддзеркалюється певним чином відповідна культура, яка характеризується певною історією, ідеологією, способом життя людей, рівнем людських стосунків та особистісних якостей. В своїй теорії базової особистісної структури відомий представник культурної антропології А. Кардінер (1945) показує, що соціальний тип особистості виникає на основі конкретної долі народу, його ідеології, схожого досвіду в ранньому дитинстві як свого роду усереднений характер певного суспільного ладу, риси якого є суттєвими ознаками народу. Цей загальний (базовий) тип особистості виконує функцію матриці, на основі якої формуються індивідуальні риси особистості.

Питання соціального типу особистості досліджується різними гуманітарними науками. Найбільш активно ця проблема досліджується в психології, в якій соціально-історичний тип особистості визначається поняттям «соціальний характер». Класикою психології стала типологія соціальних характерів, яка створена в 1947 р. в США Е. Фроммом. Найбільш чітко концепція соціальних характерів особистості викладена ним в роботі «Втеча від свободи» [5], в якій він визначив соціальний характер як загальні особливості особистості, які характеризують більшість членів даної групи. За своїм змістом соціальний характер визначає думки, почуття, дії, світогляд тощо, які є загальними для більшості людей конкретної суспільної спільноти і виникли в результаті загальних для них переживань і загального способу життя.

Е. Фромм був не першим, хто досліджував цю тему, але він перший створив цілісну концепцію типології соціальних характерів. Першим, хто сформулював поняття «соціальний характер», був О.Ф. Лазурський, який підкреслював, що класифікація особистостей повинна бути не тільки психологічною, але й психосоціальною в широкому розумінні цього слова. Це означає, що сутнісне, типове закономірно формується в рамках конкретно-історичної спільноти, до якої належить особистість і зумовлено потребами та інтересами спільноти у здійсненні колективної діяльності. Соціальний тип особистості – це результат динамічної адаптації людської природи до суспільного устрою. Якщо

розглядати соціальний тип особистості з точки зору його функції в суспільному процесі, то ця функція полягає, перш за все, в тому, щоб пристосуватись людині до соціальних умов. Людина розвиває у себе ті риси характеру, які спонукають її хотіти діяти саме так, як їй приходить діяти.

В різному соціально-психологічному просторі виникають різні форми соціальних типів особистості. В науковій літературі аналізуються різні види соціальних типів особистості в залежності від виділення домінуючих ознак спільноти, до якої належить особистість. У зв'язку з цим цікавою є класифікація соціальних типів особистості, яка наводиться в роботах Б.С. Братуся [2], який виділяє різні види соціальних типів особистості в залежності від домінуючих ознак спільноти, до якої належить особистість. В якості домінуючої ознаки спільноти, яка зумовлює особливості типових характеристик членів цієї спільноти, Б.С. Братусь виділяє ставлення людини до інших людей і до самого себе. На його думку, той або інший тип особистості визначається домінуванням соціальних установок групи, до якої належить індивід. В зв'язку з цим він аналізує особливості соціальних установок, які домінують в групі, та їх вплив на формування типових характеристик її членів. Зокрема, він доводить, що домінування егоцентричних установок групи, які визначаються прагненням лише до престижу, зумовлює у її членів етнопсихологічний тип особистості. Якісно інші установки, які визначаються групоцентристською орієнтацією, детермінують формування й, відповідно, групоцентристського типу особистості, що було характерним для умов часів Радянського Союзу. Б.С. Братусь виділяє також просоціальний, або гуманістичний рівень соціальних установок, який характеризується внутрішньою смисловою націленістю людини на досягнення таких результатів, які принесуть рівне благо іншим. Цікавою є представлена Б.С. Братусем характеристика соціального типу особистості пострадянського періоду, який визначено ним як перехідний. Цей тип особистості є результатом ситуації розриву між традиційним складом характеру (соціальним типом), який ще існує, і виникненням нових соціально-економічних умов, в яких колишні риси особистості стають непотрібними.

Перехідний соціальний тип особистості Б.С. Братусь характеризує як той стан, в якому є бажання, прагнення, потреба, але немає стійкого визначеного предмету, що їх задовольняє, тобто немає визначеного шляху життєдіяльності. Як зазначає Б.С. Братусь, людина в такому стані може ще сказати про те, що вона не хоче, але не про те, що їй дійсно потрібно. У неї немає образу цілого, немає образу рознятої половини, прагнення до з'єднання, оволодіння якою повинно стати основою, знаком, символом її осмисленої діяльності. Цей перехідний стан зумовлено, з одного боку, підсвідомим засвоєнням архетипів старого суспільства, яке знаходиться в агонії, а з другого – новим суб'єктивним життєвим простором з його новими прагненнями, домінуючими інтересами, цінностями і їх значеннями. Зміна умов буття ставить перед особистістю ряд проблем з освоєння нових інструментальних технік взаємодії з новою конкретно-історичною дійсністю [1].

Соціально-типові риси – це природний атрибут кожної людини. Будучи відносно стійкою якісно визначеною соціальною реальністю, соціально-історичний тип особистості не існує до і поза індивідами. Це ставить завдання дослідження проблеми соціально-типового в зв'язку з індивідуально-окремим і висуває дослідження проблеми індивідуальності на одне з перших місць.

Індивідуальність особистості як невід’ємна її сторона. Будь-який процес розвитку людини – це процес її індивідуального розвитку в межах певних умов суспільства, соціальної групи, соціальних контактів, спілкування. Останнє визначає загальний напрямок, загальний характер і рамки розвитку індивідуальних властивостей особистості. Кожна людина сама, індивідуально, проходить шлях соціального розвитку, але цей шлях здійснюється у відповідності з «вимогами» певної соціально – економічної системи суспільства. Індивідуальність особистості є формою здійснення її соціального розвитку. Людина, як творча істота, постійно створює свій світ і саму себе. Тому людське “Я” – це світ розвитку людських сутнісних сил, який не є ні середовищем, ні умовою існування людини, а сама людина в її об’єктивному бутті. Дійсно реальною практичною істотою людина є у своєму світі, який вона сама створює. В діяльності з перетворення світу, перш за все, і виявляється індивідуальна неповторність і незамінність конкретної людини. Як спосіб буття особистості, як суб’єктивність, яка формується в результаті власної діяльності, індивідуальність – це не лише риса, якість, характеристика, що існує поряд з особистістю, а сама особистість, яка є дзеркалом світу. Індивідуальне життя людини вміщує в собі життя роду у згорнутій формі, тим самим збагачуючи себе і світ роду. Ще Лейбніц, створивши динамічну картину світу, засновану на індивідуальній активності її складових елементів, які в силу цього виявляються органічно пов’язаними зі світовим цілим, підкреслював, що кожна індивідуальність тут – це не тільки частина всесвіту, але і її дзеркало, яке відображає в собі весь існуючий світ. Особистості поза індивідуальністю не існує. Якщо індивід, щоб стати особистістю, повинен набути соціальної сутності, то, не набувши своєї індивідуальності, особистість не набуде самостійного буття. Індивідуальні особливості особистості видаються не як випадкові, неповторні, одиничні її властивості, а як сутнісні, закономірні характеристики соціального буття людини, як реалізація її соціальної сутності, як відображення соціального в індивідуумі.

Взаємозв’язок соціального і індивідуального в людині. Індивідуальність не означає незалежності індивіда від суспільства, а спосіб його буття в ньому. Таким чином, особистість є соціальною за своєю сутністю, але індивідуальною за способом свого існування. Вона являє собою єдність соціального і індивідуального, сутності і існування. Особистість визначається не “індивідуальним світом” а тим, якою мірою цей її індивідуальний, особистий світ вміщує в себе “світ людини”.

Суттєвий внесок в розробку проблеми соціально-загального і індивідуально-окремого в розвитку особистості внесли представники німецької класичної філософії, особливо Гегель [3]. Розглядаючи ступені руху духу від абстрактного до конкретного, він розкрив діалектику загального і одиничного, об’єктивного і суб’єктивного. При з’ясуванні сутності індивідуалізації Гегель не зупиняється на одиничності індивіда, а піднімає його на рівень всезагальності. Смысл індивідуалізації він пов’язує з набуттям індивідом “самості”, вбачаючи її сутність у єдності з загальним – абсолютною ідеєю. Таким чином, процес розвитку індивіда у Гегеля є рухом від загального до окремого, в якому зливаються одиничне і загальне, індивід і рід.

Ідея Гегеля про те, що процес розвитку людини здійснюється через залучення окремого індивіда до загального, через його включення в життя роду, завдяки чому і відбувається зняття обмеженості індивідуального буття, знайшла подальший розвиток у сучасній науці. Найбільше ця проблема розробляється в рамках традицій історико-

культурного напрямку в психології [6], вихідні позиції якого в розумінні проблеми соціального і індивідуального полягають в детермінації процесу становлення і розвитку особистості предметною діяльністю людини зі створення культури суспільства. Соціальна функція культури полягає у тому, щоб привести індивідуальне буття людини у відповідність його з суспільним буттям, узгодити, поєднати між собою особисте і суспільне, одиничне і загальне, індивідуальне і типове. Тобто головна соціальна функція культури полягає в такому розвитку людської індивідуальності, яка відповідає масштабам і результатам досягнутого в даний момент суспільного розвитку.

Характер зв'язку соціального і індивідуального є суперечливим. Це виявляється тому, що, з одного боку, зміст життєдіяльності індивідів як представників роду є загальним, з іншого – життєдіяльність кожного окремого індивіда не співпадає з життєдіяльністю роду. Потенційно людина як особистість – це безкінечна, універсальна, загальна істота, актуально вона завжди обмежена. Цей парадокс, що полягає в уявній несумісності визначень людини як родової істоти і як самотності, унікальності, неможливо вирішити з позицій метафізики, яка ставить бар'єр між змістом соціальної сутності людини і її вираженням в унікальній, індивідуальній формі. Але у тому й справа, що людина як рід здійснює себе через багатоманітність індивідуальних відмінностей людей. Тому індивід є не тільки одиницею роду, але й його найсуттєвішою характеристикою. З позицій неklasичної парадигми, індивідуальне (одиничне) як елемент будь-якої системи (загальне), вміщуючи в собі всі складові системи загального (типового), не тільки змінюється сам, але й завдяки конструюванню особливих зв'язків із іншими елементами системи, детермінує зміну всієї системи (соціально-типового). Протиріччя між індивідуальним і соціально-типовим вирішується у процесі того, як індивід, розвиваючись в особистість, розширює своє буття у часі, включаючи себе у час роду (історію). Міра реалізації соціальної сутності особистості в її індивідуальності визначається її об'єктивно детермінованою належністю до тієї чи іншої соціальної групи, відношенням до культури, взаємними відносинами з іншими людьми.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

1. Принцип єдності типізації та індивідуалізації, згідно з яким необхідною умовою реалізації соціально-загального є повнота розкриття індивідуально-окремого, формулюється через категорії «індивідуальність» і «соціальний тип» особистості. Потреба уточнення змісту основних понять, яка впливає із логіки розвитку знань, передбачає чітку сформованість системи категорій та принципів, які б здатні були виконувати функцію ефективного інструменту дослідження у відповідності з предметом наукового аналізу.

2. Для означення властивостей особистості, які є однаковими у всіх членів спільноти, в якій відбувається життєдіяльність людини, вживається поняття «тип особистості». Ця однаковість особистісних рис потрібна для організації життєдіяльності спільноти. Жодна спільнота не змогла б існувати, якби її члени не засвоїли в процесі спілкування загальних для неї властивостей, які потрібні індивідам для взаємодії. Через механізм взаємодії члени спільноти набувають соціальності, тобто загальних, типових властивостей.

3. Індивідуальність особистості є формою здійснення її соціального розвитку. Як спосіб буття особистості, як суб'єктивність, яка формується в результаті власної діяльності, індивідуальність – це не лише риса, якість, характеристика, що існує поряд з

особистістю, а сама особистість, яка є дзеркалом світу. Індивідуальне життя людини вміщує в собі життя роду у згорнутій формі, тим самим відбуваються зміни особистості як індивідуальності. Водночас індивідуальне (одиничне) як елемент будь-якої системи (загальне), вміщуючи в собі всі складові системи загального (типового), не тільки змінюється сам, але й завдяки конструюванню особливих зв'язків із іншими елементами системи, детермінує зміну всієї системи (соціально-типового). Так завдяки єдності типізації та індивідуалізації формується особистість.

4. Характер зв'язку соціального і індивідуального є суперечливим. Ця суперечність, яка полягає в уявній несумісності визначень людини як родової істоти і як самотності, унікальності, вирішується у процесі того, як індивід, розвиваючись в особистість, розширює своє буття у часі, включаючи себе у час роду (історію), а світ особистості набуває форм духовного життя, яке будується на діяльній основі і включає в себе усі суб'єктивні потенції і здібності особистості.

Перспективи подальшого дослідження полягають у розробці методик реалізації індивідуального підходу в системі навчання і виховання, орієнтованих на принцип єдності індивідуального і типового в особистості, які вирішували б наступне питання: як співвіднести заздалегідь сплановану програму з індивідуальними даними, якщо формування і розвиток особистості, з одного боку, передбачає обов'язкове засвоєння певного навчального матеріалу, а з другого – повинно спиратися на індивідуальну самостійність і індивідуальну виключність кожного, хто навчається. Вирішення таких питань потребує фундаментальної теорії особистості, яка базується на чітко сформованій системі категорій та принципів, що забезпечує їх здатність виконувати функцію ефективного інструменту дослідження у відповідності з її предметом не тільки стосовно теорії, але й практики.

Список використаних джерел

1. Анцыферова Л.И. Развитие личности и проблемы геронтологии. Москва: ИП РАН, 2004. 415 с.
2. Братусь Б.С. Психология. Нравственность. Культура. Москва, 1994. 360 с.
3. Гегель Г. Феноменология духа: в 14 т. Москва, 1959. Т. 4. 440 с.
4. Москаленко В.В. Способности. *Философская энциклопедия*: в 5 т. / глав. ред. Ф.В. Константинов. Москва: Советская энциклопедия, 1970. Т. 5. 740 с.
5. Фромм Э. Бегство от свободы. Москва: Прогресс, 1990. 272 с.
6. Шинкарук В.И., Яценко А.И. Гуманизм диалектико-материалистического мировоззрения. Киев: Политиздат Украины, 1984. 220 с.
7. Юнг К. Психологические типы. Санкт-Петербург: Университетская книга; Москва: АСТ, 1996. 716 с.

References transliterated

1. Ancyferova L.I. Razvitie lichnosti i problemy gerontologii. Moskva: IP RAN, 2004. 415 s.
2. Bratus B.S. Psihologiya. Npravstvennost. Kultura. Moskva, 1994. 360 s.
3. Gegel G. Fenomenologiya duha: v 14 t. Moskva, 1959. T. 4. 440 s.
4. Moskalenko V.V. Sposobnosti. Filsofskaya enciklopediya: v 5 t. / glav. red. F.V. Konstantinov. Moskva: Sovetskaya enciklopediya, 1970. T. 5. 740 s.
5. Fromm E. Begstvo ot svobody. Moskva: Progress, 1990. 272 s.
6. Shinkaruk V.I., Yacenko A.I. Gumanizm dialektiko-materialisticheskogo mirovozzreniya. Kiev: Politizdat Ukrainy, 1984. 220 s.

7. Yung K. Psihologicheskie tipy. Sankt-Peterburg: Universitetskaya kniga; Moskva: AST, 1996. 716 s.

Moskalenko V.V. The unity of the typical and the individual as an attribute of personality.

The article analyzes the principle of unity of typing and individualization in the theory of personality by revealing the content of the categories “personality” and “social type” of a person. The social type of a person is defined as the uniformity in the members of the community of personality attributes that are required to organize the life of this community. It is argued that no community would exist if its members did not learn in the process of communicating the commonalities that individuals need to interact. This does not mean that personality theory ignores individual personality traits. The individuality of the personality is regarded as a form of its social development realization, as a peculiar (special) manifestation of the “generality” of the human. It is shown that individuality is not only a trait, a quality, a characteristic that exists alongside the personality, but the personality itself, which is a mirror of the world. The individual life of a man incorporates the life of the genus in a collapsed form, thereby changing the personality as an individuality. At the same time, the individual (singular) as an element of any system (general), incorporating all the components of the system of the general (typical), not only changes itself, but also due to the construction of special relationships with other elements of the system, determines the change of the whole system (socially-typical). Thus, through the unity of typing and individualization, personality is formed.

The nature of the connection between the social and the individual is contradictory, which is manifested in the fact that, on the one hand, potentially a person as a personality is an infinite, universal, general being, in actuality it is always limited. This paradox, which lies in the seeming incompatibility of definitions of man as a generic being and as an identity, uniqueness is solved in the process of how an individual, developing into a personality, extends his being in time, including himself in genus time (history). It is argued that the mechanism of ensuring the unity of the socio-typical and the individual as an attribute of personality lies in the activity of man to create different forms of culture as a system of meaningful ways of life, the assimilation of which forms the world of personality, which includes all its subjective potentialities and abilities.

Keywords: Personality, individuality, social type of personality, principle of personality typing and individualization, personality attribute, contradiction of social and individual, system of culture forms.